

KOUDELA PÁL*

**SELMECBÁNYA HELYI ÉS REGIONÁLIS SZEREPE
A MAGYAR GAZDASÁGBAN A 19–20. SZÁZADBAN**

*LOCAL AND REGIONAL ROLE OF SELMECBÁNYA
IN HUNGARIAN ECONOMY IN THE 19–20. TH CENTURIES*

ABSTRACT

The mining cities in the upper part of Hungary had leading economic role for centuries in the middle ages, and Selmecbánya was the most important of them. Selmecbánya was also the third biggest town in Hungary and one of the leading silver producer of the world in the 17.th and 18.th centuries. At the end of the 18.th century the mines run out of the silver and the economic relevance of these towns began to decrease. We show in this essay that decreasing economic situation doesn't cause necessarily mental disappointment and losing social values. The Kachelmann family started a succesful enterprise in steel industry at the beginning of the 19.th century and became a prominent member of Selmecbánya. Their activity helped the city to survive these hard times and showed positive example for other entrepreneurs and citizens in the whole region despite they found themselves in a very difficult administrative situation inherited from the 18.th century austrian patrimonial leading. To serve the mines were royal privileges and were hard to get them especially in this economic situation when producing steel were less and less profitable.

1. Bevezetés

A középkor egyik jelentős gazdasági szerveződése, a felvidéki bányavárosok, a 19. századra elvesztette jelentőségét; termelése visszaesett, népessége csökkenni kezdett, kikerült az ország vérkeringéséből. Talán az egyetlen város Besztercebánya maradt sikeres, regionális vezető szerepével. Az alsó-magyarországi bányavárosok: Selmecbánya, Kőrmöcbánya, Bakabánya, Libetbánya, Újbánya, Bélabánya szerepe, de a felső-magyarországiak, így Gölnic, Szomolnok stb. olyannyira jelentéktelenné váltak, hogy némelyikük egyenesen megszűnt. Bélabánya pl. a 19. században már csak Selmecbánya egyik városrésze volt. Mindennek háttérében elsősorban a bányászat hanyatlása, ill. a bányák termelésének visszaesése húzódott, de a közlekedés és a közigazgatás fejletlensége is szerepet játszott.

A legjelentősebb város mind közül Selmecbánya volt: a 18. században hazánk harmadik legnagyobb városa, a világ egyik legnagyobb ezüstermelője volt. A felvidéki bányavárosok helyzetének alakulását híven tükrözi Selmecbánya sorsa. Az ország gazdasági életét korábban meghatározó régió elvesztette jelentőségét, akárcsak az ezüstermelés. Nemzetközi vonatkozásban korábbi vezető helyünk tovatűnt: a 19. század végére ezüstermelésben a világ össztermelésének mindössze 0,3 százalékát adtuk.¹ Selmecbánya népessége az 1770-es 24 000-ról 1869-re 14 000-re esett vissza. A városok életét, társadalmát mindez nagymértékben meghatározta. „Összefoglalva, a 18. század közepére egy eredetileg polgári értékrendű vállalkozói réteg eredeti funkciójának elvesztésére meglehetősen rugalmatlanul reagált. Ahelyett, hogy vagyonukat – vagy annak roncsait – megkísérelték volna más, a

* Koudela Pál PhD, docens, Kodolányi János Főiskola.

polgári vagyoneképződést lehetővé tevő területre átmenteni, defenzívába vonultak, és egyértelműen retrográd szerepet tölthettek be: a 19. századra évszázados dicsőségükből már csak a Ringen álló házukat tudhatták magukénak.”²

A fenti sommás kijelentéssel a városi polgárságról azonban nem érthetünk egyet teljes egészében. A 19. században a Selmecbánya lélekszáma rohamos fogyásnak indult. Különösen feltűnő a fogyatkozás, ha figyelembe vesszük, hogy a városok lélekszáma általában növekedett ebben az időszakban Magyarországon. A Felvidéken pl. majdnem minden a század elején 1000 főt meghaladó település lélekszáma igen jelentősen megnőtt a következő 60–70 évben. Nagymértékben fejlődtek a nagyvárosok is, pl. Kassa lakossága 1805-től 1869-ig 7571 főről 21 742 főre, azaz majdnem a háromszorosára emelkedett. Selmecbánya sorvadásának a háttérében a következő gazdasági és politikai változások álltak.

2. Selmecbánya a 19. században

A 19. század elején valóban kritikus időszak következett a város életében, mert újabb bányászatra alkalmas terület már nem volt, a régiek fenntartása, pedig mind nagyobb gondot jelentett. Főleg a haszonkőzetek meddőtől való elválasztása és a bányavíz elvezetése okozott sok fejtörést. Ezt oldották meg a selmecbányai bányamérnökök. A gépi drótkötélfonást is itt kezdték meg 1837-ben, a szélaknai drótkötélgyárban, miközben ekkor még feltalálásának helyén, Clausthalban³ is kézzel készítették. Ez a kötélfajta függőleges aknaszállítást tette lehetővé, s így nagymértékben fokozta a teljesítményt. Ráadásul a korábban használt kenderkötéllal és láncsal szemben biztonságosabb is volt. Szerencsére ott volt az 1763-ban alapított bányászati akadémia, ami nemcsak állandó gazdasági alapot, hanem színes társadalmi életet is jelentett a város számára, s mely 1808-ban erdészeti tanintézettel egészült ki, közvetlenül utána pedig filozófiai kurzus is indult az intézetben. Az ezernyolcszázötvenes évek végén azonban a város monopol helyzete megszűnt akadémiáját tekintve, mert ekkor hasonló intézmények létesültek Leobenben és Příbramban is. Ennek következtében, de leginkább 1867 után, mikor bevezették a magyar tanítási nyelvet, az osztrák diákok elmaradtak. Mindezekben még a kiegyezés után rohamos fejlődésnek indult ország sem volt képes egymagában segíteni, s így a hallgatók száma lényegesen csökkent. A reformkorban emelkedésnek indult hallgatói létszám 1838-ban már elérte az évi 115 főt, s bár az ötvenes évek elején némileg visszaesett, a hatvanas években már ismét száz fő körüli volt, 1870-ben azonban csak 44, 1873-ban, pedig mindössze 18 fő volt.⁴ Nehéz helyzettel kellett szembenéznie a városnak, hiszen az önkényuralom alatt az örökös tartományok és Csehország fejlettebb vaskohászata gazdaságtalanná tették a magyar vasgyárosok üzemeit, ugyanakkor a közlekedési feltételek nagyon megdrágították a vastermékek nagyobb távolságra történő szállítását, ráadásul a kohótelepek nagy részét csak 7-8 hónapig lehetett üzemeltetni, mivel az energiaellátást biztosító patakok nyáron kiszáradtak, télen meg befagytak. Ugyanakkor az egyre mélyebbre hatoló fúrások, a bányatechnika tökéletesítése, pl. a szállító és szellőző berendezéseké, valamint az, hogy egyre nagyobb vízmennyiséget kellett kiszivattyúzni és nagyobb mélységekből kellett felhozni a kibányászott ércet, jelentősen megnövelte a kincstár bányagépek iránti igényét.

Selmecbánya hagyományosan német nyelven az ötvenes években kezdett magyarra változni, s a főiskola magyarrá válását követően vált uralkodóvá a magyar nyelv a Ringeken és a domboldalba épített városrészen, ahol a diákság zöme lakott, s amit ők maguk „Steingrube” nagyközségnek neveztek el. A hatvanas évek elején még németül beszéltek, de már magyar ruhát viseltek a polgárok, ahogy a selmecbányai nemespanni Czobor László gazdasági főtanácsos, volt országgyűlési képviselő és főispán emlékszik vissza gyerek-

korára: „A polgárság németül beszélt, de – magyar ruhát viselt. Kachelmann, Pankaldy, Podhragyay, Schiller és sokan mások most is előttem állanak rámáscsizmás, atillás viseletükben. Mert a polgárság magyar hazafiassága példás volt már akkor is.”⁵

3. A Kachelmann család

A város lélekszámából azonban nem csak gazdasági erejére, a városhierarchiában betöltött szerepére következtethetünk, hanem preindusztriális jellegére is. A város társadalma tehát – bár homogénnek nem nevezhetjük – egyértelműen a hagyományos közösségek szerveződése szerint oszlott meg polgárookra és nem polgárookra, még a céhek felszámolása vagy az 1873-as városrendezés után is. A városban polgárjogot nyert iparosok individuális teljesítménye tehát akár negatív, akár pozitív értelemben, de meghatározó társadalmi erő kellett, hogy képviseljen. Éppen ezért jelentős a 19. század elején beköltöző német család a város életében, és nem csupán, mert annak leggazdagabb, a régió gazdaságát is befolyásoló vállalkozását működteti. Nevezetesen a Kachelmann családról van tehát szó, akiknek első képviselője, Caspar, 1804-ben költözött Bécsből Selmezbányára, majd a következő évben benősült egy Gölnicbányáról ideköltözött kovács családba, feleségül vette Johann Plander lányát. Így indult a 19. század egyik sikertörténete. Feleségével beköltöztek apósának felső házába, az ottani kovácsműhelyben kezdett dolgozni. Kiváló képesítése volt kocsigyártásra, és ezt a munkát jó eredménnyel, szorgalmasan és törekvően végezte. 1812-ben felajánlották neki a Johanni-Baptista akna és később a Háromkirály akna, valamint az Erzsébet akna ellátását, majd az Antal nevű régi aknáét is, amelynek jogát azonban mintegy három év múlva elvesztette. Ettől kezdve az üzleti pályája felfelé ívelt, apósa átengedte neki a Hofer tárnák ellátásának jogát, s így három másik aknát is magáénak tudhatott már: az Anna, és a Hofer aknákat, valamint a Hollóköt (Rabenstein).⁶ 1819-ben Caspar megvásárolja a Selmezbánya közelében fekvő Vihnyén a bányaeszköz hámort, a hozzátartozó kovácsműhellyel, s habár rengeteg költséget emésztett fel a felújítása, és a bányák állami megrendeléseit is igen nehéz volt megszerezni, nemsokára már nyereséges lett a vállalkozása. Igaz Caspar is kénytelen volt több lábon állni. A korszakra jó ideje jellemző volt már, hogy a bányászati, vagy az eszközgyártási kiváltságot lecserélték a bortermelésre és vagy árusításra jogosító kiváltsággal. 1815-ben Caspar is vett egy borkimérést, melyből ekkoriban fedezni tudta beruházásainak költségét. A pénzt azonban visszaforgatta, nem élte fel.

Casparnak tizenhárom gyermeke született, sorrendben a második, Carl 1810-ben. Carl elvégezte a Selmezbányai Evangélikus Lyceum öt osztályát, de nem volt kiváló tanuló, vágyai és gondolatai szívvel-lélekkel a kézművesség és a kovácsmesterség felé irányították. Erre fiatal-kora óta erős hajlamot érzett, és minden szabadidejét a műhelyben töltötte. Így lett belőle kovács. Egy tanulóév után felszabadult, majd mint mesterlegény két évet apja kovácsműhelyében töltött.⁷ Anyai nagyapja ekkor még élt, s az ő biztatásának köszönhetően vasáraponként Seitel királyi bányatanácsos és bányamérőhöz járt, aki rajzolni tanította. Így sajátította el a későbbi szerény rajzszerkesztés alapjait. A számtant és a matematikát nem értette, de saját megítélése szerint nem is volt rá szüksége. 1827-ben kiküldték Rotensteinbe és Rohnitzba, hogy kovácsmesterséget tanuljon. 1829-ben már külföldön vállalt munkát, egy évig a Schottenhofer-féle kovácsműhelyben Johann Winternél dolgozott. Ezután Bécsbe ment, és állatorvosi ismereteket hallgatott, amelyben nagy szorgalmának köszönhetően jó eredményt ért el, és gyógykovácsoklevelet is szerzett. Innen Steuermarkba ment, majd Gammungban folytatott praxist a tengelygyárban a tél négy hónapja alatt, utána pedig a mariazeili öntvénygyárban. Bejárta Steuermarkot, és tanulmányozta a hámormunkálatokat. Mindezek után Németországba ment, és Augsburgban a Mayer-féle hámorban dolgozott, majd Svájcot, Olaszországot vette célba,

végül Trieszten keresztül 1838-ban hazaérkezett. Három teljes évet töltött külföldön, és igyekezett az ott szerzett tapasztalatokat kihasználni, vezetői képességét fejleszteni.

Távolléte alatt anyai nagyapja, Johann Plander 1830-ban meghalt,⁸ és apja, Caspar vette át üzletét, nevezetesen a koselniki hámor ellátását. Carl hazaérkezésekor szülei az alsó házban laktak, ekkor született legkisebb testvére, Henriette. Apja átengedte neki az üzlet vezetését, amelyet szívesen elvállalt; lelkiállapota azonban letört, mert újra csak azt tapasztalta, hogy semmi sem változott. Szülei ismét zsarnokoskodni kezdtek, nem hagytak neki békét, így nem is jöhetett létre semmiféle bizalom közöttük. Az elhanyagolt koselniki és vihnyei hámor felújítására nagyobb összegre lett volna szükség, amely nem állt a család rendelkezésére. Ráadásul az apjának sem energiája, sem kedve nem volt a két hámor egymás utáni felújításához, így az utóbbit Carl vállalta el. El is utazott Vihnyére, de a hosszú idő alatt, amelyet ott, töltött meglehetősen bátortalanul kezdett csak bele a munkába, hiszen sorsát még mindig bizonytalannak érezte.⁹

4. A második generáció

Carl 1834-től kezdve tudott igazán nekilátni az iparúzásnak s az üzlet beindításának, majd bővítésének. A modern bányászat a korábbi primitív technikák után az új kamaragróf ezredes, Schweitzer Gábor vezetése alatt 1835-ben honosodott meg Selmecbányán. Az új technika lényegesen hatékonyabb termelést és többszörös foglalkoztatást tett lehetővé. Vasút épült, helyreállították a zúzóművet, szállítószalagot, és új forgómalmot szereltek fel. Mindezek következtében kilátás nyílt arra, hogy a több éve félbehagyott munka és üzlet felvirágozzon. Carl 1836-ban építtetett egy szupport-esztergapadot, amely a maga nemében első volt a városban. Hosszú éveken át teljesített szolgálatot a városnak Carl, de ekkoriban már nagyobb dolgokra vágyott, mintsem hogy azt Selmecbányán megvalósíthatta volna. A vihnyei hámor felújításával kezdett foglalkozni, habár az még mindig az apja tulajdonában volt, aki nem akarta tudomásul venni a bővítést és más intézkedéseket, így Carl a tulajdon megszerzésére törekedett, amire azonban csak 1837-ben kerülhetett sor hosszas alkudozás után. Négyezer forintot és évi hat százalékot (240 Ft) fizetett neki érte, viszont ugyanezzel az összeggel csökkent a haszonbérlete.¹⁰

Vége szabad kezet kapott, és hozzákezdhetett a hámor felépítéséhez. Selmecbányán az üzlet jól ment, a Mihály tárnához, az Alt Anteni tárnához és a Keresztelő Szent János tárnához kiépült vasút lehetővé tette, hogy nagy jövedelemre tegyen szert, s így eladósodás nélkül átvészelje az építkezést, amely egészen 1843-ig tartott, és 6700 forintjába került. Legkevesebb negyven embert foglalkoztatott ekkoriban. Ilyen körülmények között a felső műhely, annak ellenére, hogy azt nagy barakká tágította, nagyon szűkké vált, azonkívül a két városi műhelyben a felügyelet is igen kényelmetlenné lett. A hengerdével és műhellyel való kibővítésüket nem tudta elképzelni, és mind a két épület rozszant is volt, jelentős javításra szorult. Nagyon célszerűnek mutatkozott erre a Ravasz ház az alsó utcában, a Pacher tárnai bányauzlet és aknalejárat közvetlen közelében.

A házat 1846-ban foglalhatta el tehát, és a következő évben meg is kezdte az építkezést, amely 6000 forintba került. Egy egészen új kovácműhelyt építtetett hozzá hat tűzhellyel, lakatosműhellyel, szén és ócskavas tárolóval, lóistállóval, kocsibeállóval, vasüzlettel és három udvarral. Felújította a lakóházat is, s egy szép és nyugodt lakhely született, immáron megfelelő nagyságú műhellyel és nagy helységekkel. 1848-ban költözött át, a felső, az alsó kovácműhelyt, valamint a házat is elhagyta, először egyesítve erőit. A terv jónak bizonyult, a kereskedelem megszilárdult. Tudta, hogyha nekifekszik az eke és más mezőgazdasági szerszámok gyártásának is, akkor már a kezdetekben sikereket érhet el, éppen ezért Selmecbányán jó úton ha-

ladt tovább az üzlet. A legjobb és legnagyobb állami megrendeléseket továbbra is ő kapta meg, mert a steplitzhofi műhelyeket rosszul irányították, és keveset termeltek. Az ekék és más mezőgazdasági szerszámok jól jövedelmeztek. 1847-ben bérbe vett egy kovácsműhelyt a Selmeci Bányák Schmitterinn aknája mellett, és 1865-ben további néhány kovácsműhelyt Sklené Teplice (Szklenófürdő)-ben.¹¹ Így zajlott az üzleti élet egészen 1872-ig. Carl már 1848 előtt is a város törvényhatósági bizottságának vezető tagja, ekkor már egyben a selmeci szabadelvű párt elnöke is, a takarékpénztár és a kaszinó alapító tagja, a pátenstől haláláig az evangélikus egyház felügyelője s pénztárosa huszonöt éven át a líceum, valamint az Alsómagyarországi Kémlő-egyesületnek pénztárosa volt.¹² A város végleg és teljesen magába fogadta. Nagyon sok idő töltött Vihnyén, gyakran hetekre kiment dolgozni, mert ott szabadnak érezte magát, távol a siralmas családi légkörtől. Később kibővítette, új tűzhelyeket építtetett, de a Keselniker hámor még működött, és visszatartotta őt a fejlődésben. Meg akarta szüntetni, s az összes munkással Vihnyére költözni, így ott folyamatos munkalehetőséget biztosítani.¹³

Az ötvenes években nehéz helyzettel kellett szembenéznie a Kachelmann családnak, hiszen az önkényuralom alatt az örökös tartományok és Csehország fejlettebb vaskohászata gazdaságtalanná tették a magyar vasgyárosok üzemeit, ugyanakkor a közlekedési feltételek nagyon megrágitották a vastermékek nagyobb távolságra történő szállítását, ráadásul a kohótelepek nagy részét csak 7–8 hónapig lehetett üzemeltetni, mivel az energiaellátást biztosító patakok nyáron kiszáradtak, télen pedig befagytak. Kachelmann Károly merész tervét, hogy egy kis háorból gépgyárat építsen, mégis sikerült megvalósítania. Számításait a bányák egyre nagyobb szükségletére alapozta. Az egyre mélyebbre hatoló fúrások, a bányatechnika tökéletesítése, például a szállító és szellőző berendezéseké, valamint az, hogy egyre nagyobb vízmennyiséget kellett kiszivattyúzni, és nagyobb mélységekből kellett felhozni a kibányászott ércet, jelentősen megnövelte a kincstár bányagépek iránti igényét. Éppen az ilyen berendezések gyártására szakosodott Kachelmann vasgyára.

Így már 1853-ban a selmeci bányai bányakamarával szerződést kötött merítő berendezés szállítására (Pumpenwerck) a hódruszi Zipserakna részére 4037 aranyért és 30 garasért.¹⁴ 1865. november 1-jétől kapta meg az idősebb Kachelmann a steplitzhofi kovácsműhelyt is, és ezzel az összes selmeci és szélaknai¹⁵ kincstári munkát eleinte társaival, J. Kunsky-val és Laszizzal, majd egyedül. A bérleti jogot azonban csak öt évig tudta megtartani, egészen addig, amíg a szélaknai tisztviselők vissza nem szereztek maguknak. Ez az időszak igen kedvező volt számára, főként az első négy évben hatalmas hasznot termelt, bár a Leopold és a Ferenc aknákhöz kapcsolódó gépgyár sok pénzt felemésztett. Ez tekinthető a selmeci bányai tevékenysége csúcspontjának,¹⁶ amikor olyan helyzetben volt, hogy a viihyei gépgyár teljes felépítését és felszerelését különösebb pénzügyi nehézségek nélkül be tudta fejezni. 1872-ig folyt a munka Selmecbányán meglehetősen jó eredménnyel, különös tekintettel arra, hogy részt vállalt a selmeci bányai és észak-magyarországi vasút hosszú ideig tartó építésében. Az 1873-as rossz év nem hozott további sikert, alig-alig kapott megrendelést, így több alkalmazottját el kellett bocsátania. Ennek a hanyatlásnak több oka is volt.

Az egyik, hogy a hatvanas években a bánya- és kohótermelés 60–70 százalékát kitevő nemes- és színesfémtermelés döntően, a 20 százalék körüli kősótermelés pedig teljesen kincstári megrendelésre történt. Hagyományosan központosítva és bürokratikusán, Bécsből, a helyi érdekeket és lehetőségeket figyelembe nem véve irányították. Ebben a koncepcióban a rentabilitás mint szempont fel sem merült. Ugyanebben az időben a hazai nemes- és színesfémtermelés, kiaknázható ércvagyon híján, jelentéktelenné vált, s ez meghatározta Selmecbánya sorsát is.¹⁷

Az nemzetközi ipar rohamos fejlődésével nem lehetett versenyt tartani, mégis számunkra jelentős események történtek, Selmecbánya szempontjából éppen a bányászatban. Új kémiai eljárásokat dolgoztak ki, megindult a bányák nagyarányú gépesítése és villamosítása, kísérlete-

ket tettek a gépi fűrés kifejlesztésével kapcsolatban, de az első sűrített levegővel működő közet-fűrőgép szabadalmaztatása után még húsz évet kellett várni, amíg Selmecbányán 1874-ben a II. József altáró hajtásánál üzemszerű alkalmazást nyerhetett. Az 1776-ban megkezdett munka eredményeképp a 19. század végére a kész bányamű világmértékben is egyedülálló hosszúságú volt. Lónyai Menyhért 1869-ben elfogadta az egyetlen megoldást a felső-magyarországi bányák kulcsproblémájának, a víztelenítésnek a megoldására: a kézi fejtésről a gépre való átállást. 1873-ban felállították az akkor legjobbnak számító Sachs-típusú fűrőgépeket. Tekintettel arra, hogy a közet réteges volt és különböző szerkezetű, a fűrészek csak 16” hosszúságot értek el. E tényekből kiindulva rövidebb fűrészeket végeztek, így azonban a dinamit hatékonysága csökkent. A nehezen kezelhető fűrőgép miatt a bányaigazgatóság megbízta Richter Gusztávot a hiányosságok kiküszöbölésére. Az ő tervei alapján 1874-ben tíz új fűrőgépet kezdtek gyártani Kachelmann Károly üzemében, Vihnyén. Richter biztos volt gépei előnyében a külföldi gépekkel szemben. Gépei tökéletesítésében és Broszmann Edének a saját gépei tervezésében, tökéletesítésében sokat segített neki Péch Antal és Kachelmann Károly. Ekkor már a selmecbányai bányászat konkrét szükségleteinek kielégítését teljes mértékben az ő gyára látta el fűrőgépekkel, rögzítő oszlopokkal és kompresszorokkal, így például 1876-ban a Zsigmond-akna teljes felszerelését is ő készítette.¹⁸

A hanyatlás másik oka, hogy a Monarchiában és egész Európában a dekonjunktúra hatására emelkedni kezdtek az anyagárak, főleg a széné, de a munkaerő ára is az egekbe szökött, amelynek következtében nőtt a korrupció, általánossá vált a „csalás és a szélhámosság”, ahogy a visszaemlékező Carl Kachelmann írja.¹⁹ Mindez természetesen érezte hatását az éppen zajló építkezésen is, amely ilyen körülmények között deficitessé vált. Természetesen a kovácsmunkák is egyre többre kerültek. A legnagyobb kárt a királyi steplitzhofi kovácsműhely felszerelése okozta. A kor legmagasabb színvonalán berendezett műhely Carlnak 26 000 forintjába került, s ezzel minden hitelre (kontóra) végzett munkája megszűnt, többet nem rendeltek. Minden számítása szerint nyereséggel kellett volna zárnia az évet, mégsem így történt, sőt túlfizetésre kényszerült. Az 1873-as éve 5000 forintos deficittel végződött, az amortizációt és a befektetett tőke kamatait nem számítva. Munkájáért s havi nyereségéért irigyelték őt, noha minden erejét arra kellett összpontosítania, hogy a kincstárat a legjobban és a legpontosabban kiszolgálja. A kamarai tisztviselőket mindez nem érintette, fizetésüket változatlanul annak megfelelően emelték, mintha a bányászat a legnagyobb hasznot hozná. A vállalkozások ügyeit csak papíron és szóban vezették, a valóságban nem törődtek velük. A tervekészítésben nagyok voltak, de a kalkulációban annál kevésbé, akárcsak a műszaki vállalkozások és intézmények adminisztrációjában, ahogy Kachelmann Károly minősíti a Kamarát emlékirataiban,²⁰ és mind ebben nem kételkedhetünk, ha megvizsgáljuk a város vezetésének és pénzügyeinek alakulását ez idő tájt. A legkitűnőbb példa erre a Kamara saját gépgyára, ahol egyetlen hibátlan darab sem készült, pedig a legjobb gépekkel volt felszerelve. Így történt, hogy míg a selmecbányai üzlet rosszul ment, addig a viihyei gépgyárat a Kincstár szakadatlanul foglalkoztatta, nem tudta nélkülözni. Ez ugyan sovány vigasz volt Károly számára, de mégis ez mentette meg a selmeci műhelyt a teljes csődtől, legalábbis a túlzott eladósodástól. A korábbi sikereket azonban aligha érthette el ezek után újra, így a siralmas kincstári adminisztráció helyett más megoldást kellett találnia: erőit tehát a viihyei üzemre összpontosította.

5. A harmadik generáció

A vállalkozás mindenesetre sikeres volt. Carl fia, szintén Carl már mérnöknek tanult, s a dualizmus évei alatt a gyárat tovább bővítette. 1893-ban megvette a viihyei sorföldét, és modern gyárrá alakította, ezzel még Dréher Antalnak is konkurenciát teremtve.²¹ A város

életében már korábban is vezető szerepet játszó család ekkor építteti az új épületet az Evangélikus Líceum számára, mely ma is látható a főtéren, s ahol korábban Petőfi is tanult. Az ifjabb Károly tagja lett a Gyárosok Országos szövetségének. A rengeteg munka, aktivitás, újítás, létesítmény és találmány nagy ismertséget és elismerést hozott a számára. A Ferenc József-rend lovagja és a Vas korona-rend lovagja lett, Ferenc József bárói címet is felajánlott a számára, de azt nem fogadta el.²² Vihnyén a családi ház két szintjén tíz szobát és hatalmas különálló konyhát alakított ki, Biedermeyer bútorokkal berendezve.²³ Kachelmann Károly a Selmecebányai Szabadelvű Párt elnökeként utolsó szereplésekor, miután a megbízólevelét visszaadta 1896-ban, az alispánt búcsúztatta. Politikai, közéleti szerepvállalása az egész garami járás társadalmi és politikai vezérévé tette. 1899-ben a Hodrusi evangélikus Egyház felügyelője lett. A város életét ekkoriban meghatározó hivatali szerepkör tehát nem csökkentette a gazdasági aktivitást, a számtalan társadalmi kötöttség ellenére a család életét továbbra is elsősorban a teljesítmény határozta meg.

1867 után a bányahatóságok visszakérültek a bécsi kamara fennhatósága alól a magyar korona uralma alá, s a pénzügyminisztérium hatáskörébe, mint ahogyan az akadémia is. Ugyanakkor a dualizmus alatt a városon belüli alárendeltségi viszony is megszűnt azzal, hogy a városi önkormányzatot a belügyminisztérium alá rendelték,²⁴ s így a kamaraház és a városháza ugyanannak az állami hatalomnak lettek alávetve, egymás mellett. Ez a látszólagos demokratizálódás ugyanakkor nagymértékű függőséget eredményezett az államtól, éppen akkor, amikor a kincstári bányászat rendkívüli módon visszafejlődött, s ezzel a bányák fenntarthatóságát, s a város egzisztenciáját tette kérdésessé. A hanyatlás oka részben a bányák kimerülése, részben az ezüst nemzetközi árának rendkívüli esése, s nem utolsósorban a nagy adminisztrációs költség volt; ez utóbbi a felduzzasztott tisztviselőréteg következtében nőtt meg. Az századfordulóra már 40 000 négyzetméter alapterületű vasgyárban tizenkét gyárépület és huszonöt lakóház állt. Három gőzgép működött benne, összesen harminc lóerősek, valamint egy vízturbina és vízkerék, összesen huszonöt lóerővel. 160–180 munkást foglalkoztattak ekkoriban, évi termelésük száz vagon vas volt. Áruikat az összes magyar bányatelepnek szállították, de gyakran adtak el gépeket külföldi bányáknak is.²⁵ A sörgyár Kachelmann Károly halála után is továbbfejlődött, annak ellenére hogy két évre rá, 1904-ben már csak 1 322 867 hektolitert tett ki az országos sörtermelés, szemben a korábbi 1 600 000 hektoliteres évi átlaggal. A sörtermelés csökkenésének okaként elsősorban az adóemelést jelölhetjük meg. 1906-ban kezdték gyártani az ún. Bányász-sört, amelyvel a népszerű müncheni fekete sört akarták kiszorítani a piacról.²⁶

A család sorsa egybefonódott a városéval, és olyan példát mutatott, mellyel a város korábbi polgári hagyományait vitte tovább a gazdaságilag hanyatló 19. században, és hozzájárult a város anyagi életéhez is. Habár a gyárak Vihnyére települtek át a család, és annak gazdasági ereje továbbra is Selmecebányán maradt. Az évtizedek számtalan nehézsége ellenére tehát lehetett sikereket elérni, és egy mentalitást is megőrizni, így nem állíthatjuk, hogy a gazdasági hanyatlás, a korábbi évszázados vezető szerep visszaszorulása egyben a társadalmat is megváltoztatta volna.

JEGYZETEK

1. Kovács Ferenc (1997): Magyarország bányászata a 19. század utolsó harmadában In: Zsámboki László (szerk.): Péch Antal 1822–1895 és kora. Miskolc. Rudabánya. 21–26. old.
2. Bircher Erzsébet. (1995): Vállalkozás és hatalom az alsó-magyarországi bányavárosokban. In: Rendi társadalom – Polgári társadalom 4. Mezőváros – Kisváros, Csokonai Kiadó. Debrecen. 63–71. old., 68. old.
3. A Selmecezi M. K. Bányász- és Erdész-Akadémia évszázados fennállásának évkönyve 1770–1870. Selmecez, 1871. 1–75. o.

4. Bucheim, G. (szerk) (1990): Geschichte der Technikwissenschaften. Birkhäuser. Basel. 21–91. o.
5. Nemespanni Czobor László (1936): Hetven évvel ezelőtt. In: Selmezbányaiak évkönyve. Budapest. 78. o.
6. Carl Kachelmann visszaemlékezése 1882-ben.
7. Carl Kachelmann visszaemlékezése 1882-ben.
8. Banskej Štiavnickej Okresny Archiv, 1830.
9. Carl Kachelmann visszaemlékezése 1882-ben.
10. Vozár, Jozef (1962): Sortiment výrokov Kachelmannovej stojárne vo Vyhniach. In: Jan Tibenský (szerk.): Z dejín vied a techniky na Slovensku I. Slov. Akad. vied. Bratislava. 265. old.
11. ŠSÚA-BO (Štátny slovenský archív, banské. oddel. v Banskej Štiavnici) fond HKG, č. 3523/1847 és 7823/1865.
12. Selmezbányaiak Emlékkönyve. Selmezbányaiak Egyesülete. Budapest. 1936. 155. old.
13. Carl Kachelmann visszaemlékezése 1882-ben.
14. ŠSÚA-BO fond HKG, č. 1282/1853.
15. Selmezbánya része.
16. Estók János (1996): A mezőgazdasági gépgyártás története Magyarországon. A kezdetektől 1944-ig. MNMNY. Budapest. 102. old.
17. Fülöp József (1984): Az ásványi nyersanyagok története Magyarországon. Műszaki Kvk. Budapest.
18. Jakab Zoltán (1997): A II. József altáró hajtásának befejező munkálatai Péch Antal igazgatóságának idején. In: Zsámboki László (szerk): Péch Antal 1822–1895 és kora. Miskolc, Rudabánya. 125–138. old., 134–137. old.
19. Carl Kachelmann visszaemlékezése 1882-ben.
20. Carl Kachelmann visszaemlékezése 1882-ben.
21. Grigel', M. – Folajtár, E. (1973): Vyhniansky pivovar kedysi a dnes, Zvolen. 20'. old.
22. Kachelmann Károly nekrológia In: Selmezbányai Hetilap, 1902. évf. márc. 30. sz. 4–5. old.
23. Beszélgetés Doktay Jánosné, szül. Kachelmann Judittal, 2001. június, Hatvan.
24. 1870:42 tv és 1886:21 tv.
25. Magyarország vármegyéi és városai. Bars Vármegye. Apollo Kiadó. Budapest. 1903 277. old.
26. Selmezbányai Hetilap. 1906. évf. 24. sz.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Selmezi M. K. Bányász- és Erdész-Akadémia évszázados fennállásának évkönyve 1770–1870. Selmezbánya, 1871.
- Bircher Erzsébet (1995): Vállalkozás és hatalom az alsó-magyarországi bányavárosokban. In: Rendi társadalom – Polgári társadalom 4. Mezőváros – Kisváros, Csokonai Kiadó. Debrecen.
- Bucheim, G. (szerk.) (1990): Geschichte der Technikwissenschaften. Birkhäuser. Basel.
- Estók János (1996): A mezőgazdasági gépgyártás története Magyarországon. A kezdetektől 1944-ig. MNMNY. Budapest.
- Fülöp József (1984): Az ásványi nyersanyagok története Magyarországon. Műszaki Kvk. Budapest.
- Jakab Zoltán (1997): A II. József altáró hajtásának befejező munkálatai Péch Antal igazgatóságának idején. In: Zsámboki László (szerk): Péch Antal 1822–1895 és kora. Miskolc, Rudabánya.
- Grigel', M.–Folajtár, E. (1973): Vyhniansky pivovar kedysi a dnes, Zvolen.
- Kovács Ferenc (1997): Magyarország bányászata a 19. század utolsó harmadában In: Zsámboki László (szerk.): Péch Antal 1822–1895 és kora. Miskolc. Rudabánya.
- Nemespanni Czobor László (1936): Hetven évvel ezelőtt. In: Selmezbányaiak évkönyve. Budapest.
- Vozár, Jozef (1962): Sortiment výrokov Kachelmannovej stojárne vo Vyhniach. In: Jan Tibenský (szerk.): Z dejín vied a techniky na Slovensku I. Slov. Akad. vied. Bratislava.